

Др Драган Николић,*
Редовни професор Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni1983001N

UDK: 341.24(367)“09”
Раd примљен: 15.04.2019.
Раd прихваћен: 14.05.2019.

ДВА НАЈСТАРИЈА МЕЂУНАРОДНА УГОВОРА У ИСТОРИЈИ СЛОВЕНСКОГ ПРАВА

Апстракт: Уговори Русије и Византије из 911. и 944. године, два најстарија међународна уговора у историји словенског права, одсликавају контуре најстаријег права ране руске државе у првом веку њеног постојања, али су и прворазредни историјски извори за друштвену историју раног средњег века, као и за византијску, руску и словенску историју уопште. У њима се налазе правне норме које по савременој класификацији правних грана припадају статусном праву личности, стварном, облигационом, наследном, кривичном, кривичном процесном, трговинском, међународном јавном и међународном приватном праву. Уговори садрже и чињенице од значаја за историју ширења хришћанства на просторима Источних Словена, будући да се у првом уговору изричито разликују “Руси” (некрштени) и “хришћани” (поданици Византије), а већ у другом уговору се један део руске делегације именује као “они међу нама који су крштени”, а други део делегације као “некрштени Руси”.

Кључне речи: међународни односи, међународни уговори, уговори Русије и Византије из 911. и 944. године, кнез Олег, кнез Игор, старо руско право.

* dnikolic@prafak.ni.ac.rs

1. Уводно сагледавање правноисторијског значаја ових уговора

Уговори Русије и Византије из 911. и 944. године, као два најстарија међународна уговора у историји словенског права, заслужено привлаче пажњу правноисторијске науке уопште, а посебно правне славистике, зато што својим садржајем и непосредно и посредно одсликавају контуре најстаријег права ране руске државе у првом веку њеног постојања. Посматране у ширем контексту, одредбе ових уговора, иако су у суштини језички доста шкрте, прилично јасно одражавају друштвену стварност Русије прве половине X века. Истовремено, ови уговори су и прворазредни историјски извори од непроцењивог значаја за друштвену историју раног средњег века, те за византијску, руску и словенску историју уопште. У њима налазимо и неке чињенице путем којих се донекле реконструише или макар само наговештава тадашњи друштвени, економски и правни статус појединих категорија становништва. Свакако, у односу на друге садржаје, у оба уговора ипак преовлађују класичне правне норме појединих правних грана, најчешће са јасно дефинисаним диспозицијама и санкцијама (Николић, 2000: 157–169, 177–180, 185–191. и 191–196). Уводне одредбе оба уговора изричито наглашавају да се уговори закључују не само у име великог кнеза руског, већ и у име свих Руса – поданика великог кнеза, те у име и осталих светлих кнежева и светлих бојара као представника највиших друштвених слојева.

Упоредна лексичка анализа једног и другог уговора недвосмислено указује и на замањак покрштавања Руса током приближно три деценије између настанка првог и другог уговора. У Уговору из 911. године на више места у тексту присутни су изрази “хришћани и Руси” (у значењу “поданици Византије и Руси”), “земља хришћанска” (у значењу “Византија”) и “хришћански цар” (у значењу “византијски цар”). Констатује се и да се цар на верност Уговору заклео “у свету јединосущну Тројицу јединог истинитог Бога”, а да су се Руси заклели “по закону и обичају нашега народа”. У тексту Уговора из 944. године, међутим, већ у првом члану се изричито каже да се међу изасланицима руског кнеза Игора као равноправни чланови налазе и они “који су примили крштење” и они који “нису крштени”. Из текста његовог последњег члана сазнајемо да су се на верност Уговору први заклели својом “црквом светог Илије”, а други – својим штитовима и оружјем. Уместо поменутих израза из првог Уговора, у Уговору из 944. године већ се користе речи “Грци и Руси”, “Грчка” и “цареви грчки”. Једино се у члану 13 Уговора из 944. године задржала стара синтагма из првог уговора: “Ако убије хришћанин Руса, или Рус хришћанина”.

Издвајамо и једну необичност из уводног дела Уговора из 944. године, будући да је потпуно несвојствена чак и у размерама европске историје тога доба. Поред изасланика самог кнеза Игора, његове жене кнегиње Олге и њиховог сина Свјатослава, у делегацији која је том приликом боравила у Цариграду, уз изасланике крупних трговаца и знаменитих кнежевих дружиника, били су и изасланици двеју жена – неке Сфандре (“жене Уљебове”) и неке Предславе (о којој се ту не каже ништа ближе). Ма чиме да су се оне бавиле (можда чак и увозно-извозном трговином) и ма из какве породице да су потицале (можда бојарске), већ и само присуство у то време изасланика двеју жена у једној државној делегацији највишег ранга, основано асоцира на повољан друштвени статус жена у руском друштву средином X века.

Оба уговора сведоче да у тадашњој Русији већ постоји јасно профилисан сталез крупних трговаца који својим бродовима, пуним робе, ради трговине долазе у Цариград, по правилу заједно са изасланицима великог кнеза руског и руских бојара. Један члан Уговора из 944. године детаљно прописује и гарантује поштовање установљених правила о њиховој личној и материјалној безбедности током боравка у Цариграду. Оба уговора садрже одредбе о обавезама локалног становништва у случају бродске хаварије или насукавања руског брода у византијским водама и обрнуто – византијског у руским водама. Уговори помињу и категорију неслободних лица (“чељадина”) која су у пуној приватној својини свог руског господара, па византијска држава власнику “чељадина” гарантује да га може слободно тражити док га не нађе, уколико му буде украден. Из оба уговора се такође види да су Руси у Византији продавали и куповали робове као и сваку другу робу. Делови уговора који се тичу грађанског права показују да руско право штити приватну својину само ако је «законита». Схватање о приватној својини појединца, као нечег различитог од колективне својине, очигледно је у ово време код Руса већ било толико изграђено, да Уговор из 911. говори чак и о засебној имовини мужа и жене; према одредбама овог Уговора, уколико убица побегне, сродници убијеног могу крвнину наплатити само из дела имовине “који је по закону његов”, али се по том основу од његове жене не може узети «оно што јој по закону припада». Из једног члана Уговора из 911. сазнајемо да је руско наследно право већ познавало и законско и тестаментално наслеђивање; ако Рус умре на територији Византије, а није сачинио тестамент, његова покретна имовина враћа се у Русију и предаје његовим сродницима.

Кривичноправне одредбе о убиству, телесним повредама, крађи уопште, разбојништву, крађи и скривању туђег роба, проткане су неким назнакама и о кривичном поступку. Један члан говори о томе како ће се судити

за кривична дела и преступе: докази са лица места сматраће се увек као несумњиви, а ако неко ово оспорава, “нека се закуне она страна која захтева да се не поверује”. Једним чланом Уговора из 911. године обе државе прихватају узајамну обавезу принудног враћања (екстрадиције) матичној држави лица (“преступника”) ухваћених на територији једне или друге државе.

У оба уговора говори се о учешћу Руса у византијској војсци. Уговор из 911. године дозвољава да поједини Руси самоиницијативно и добровољно ступају у војну службу код византијских царева. Уговором из 944. године ово је подигнуто и на ниво обавезе великог кнеза руског: ако византијски цар писмом затражи од руског великог кнеза руске војнике за ратовање са противницима Византије, овај је дужан да пошаље онолико војника колико је цар тражио.

Три члана Уговора из 944. године тичу се области Херсона, византијске колоније на јужном Криму. Руси немају право да тамо ратују, нити да намећу своју власт херсонским градовима, а не смеју ни да пропуштају Бугаре да тамо ратују, нити имају право да спречавају Херсонце да се баве риболовом на ушћу Дњепра.

Најстарији текстови оба уговора какви су нам познати преко Лаврентијевског летописа из 1377. године нису подељени на чланове, што је сасвим очекивано и потпуно у духу ондашње летописне традиције. У научној литератури, прву потпуну поделу на чланове, пратећи логичан след садржаја текста, сачинио је руски правни историчар М. Ф. Владимирски-Буданов у раду “Хрестоматія по исторіи русскаго права” (Владимірскій-Будановъ, 1876: 1–19), а преузео ју је истакнути руски научник А. А. Зимин у својој хрестоматији “Памятники права киевского государства X–XII вв” (Зимин, 1952: 6–41). Текстове оба уговора са нумерацијом чланова А. А. Зимин је овде публикувао и у оригиналној ортографији и у преводу на савремени руски језик. На сличан начин је текстове оба уговора први пут 1996. године у својој обимној научној студији презентовао и познати руски филолог академик Д. С. Лихачев (Лихачев, 2007: 18–26); без стављања бројева испред чланова, он их јасно одваја новим пасусима, пратећи у потпуности нумерацију А. А. Зимина. Постоје и два превода на српски језик ових уговора, где су они претежно посматрани и презентовани као значајни споменици староруске књижевности; један је превод Ненада Косовића (Косовић, 2003: 20–23, 28–32), а други Андрија Лаврика (Lavrík, 2009: 28–31, 35–38).

Овај наш превод оба уговора на српски језик највише се ослања на преводе оба уговора на савремени руски језик А. А. Зимина и Д. С. Лихачева, а пот-

пуно преузима и њихову поделу на чланове која је, уосталом, у савременој руској правноисторијској науци већ прихваћена као стандардна.

2. Уговор великог кнеза руског Олега и Византије из 911. године

Уговор Русије и Византије из 911. године закључен је после успешног војног похода кнеза Олега на Византију, када је војска коју је он предводио доспела до самих зидина Цариграда. Има петнаест чланова, од којих само ова три неће имати своје аналогне пандане у потоњем Уговору из 944. године: члан 10 о војној служби Руса код византијских царева, члан 13 о наслеђивању имовине Руса који умру на територији Византије и члан 14 о узајамној обавези екстрадиције матичној земљи преступника који су поданици руске или византијске државе.

Прва два члана Уговора су уводног карактера и имаће аналогни пандан у чл. 1 потоњег Уговора из 944. године; ту се наводе имена кнежевих изасланика и актуелних византијских царева, уз наглашавање да је смисао Уговора изграђивање будућих пријатељских односа између Русије и Византије. Члан 3 је кривично процесне природе и имаће свој пандан у члану 12 Уговора из 944. Пет чланова Уговора из 911. садрже одредбе кривичног права: о убиству (чл. 4, који је пандан члану 13 Уговора из 944), о телесним повредама (чл. 5, пандан члану 14 Уговора из 944), о крађи уопште (чл. 6, пандан члану 6 Уговора из 944), о разбојништву (чл. 7, пандан члану 5 Уговора из 944) и о крађи или скривању туђег роба (чл. 12, пандан члановима 3 и 4 Уговора из 944).

Чланови 9 и 11 установљују правила о откупу заробљеника и имаће свој пандан у члану 7 Уговора из 944. О обавезама локалног становништва у случају бродске хаварије или насукавања руског брода у византијским водама и обрнуто – византијског у руским водама – говори члан 8, а имаће свој пандан у члану 9 Уговора из 944. Последњи члан (15) Уговора из 911. садржи завршне одредбе и констатује да су се стране уговорнице свечано заклеле да ће све одредбе Уговора поштовати, што ће се касније наћи и у члану 16 Уговора из 944. године.

3. Текст Уговора из 911. године

1 [≈1 у Уговору 944] Препис [запис, примерак]¹ истоветног уговора закљученог пред царевима Лавом и Александром.² Ми од рода руског – Карло, Инегелд, Фарлаф, Веремуд, Рулав, Гуди, Руалд, Карн, Фрелав, Вермуд, Руар, Актеву, Труан, Лидул, Фост, Стемид – послани од Олега, великог кнеза руског³ и од свих који су под његовом руком – светлих и великих кнежева и његових великих бојара, вама, Лаву, Александру и Константину⁴, великим у Богу самодржцима, царевима грчким, ради учвршћивања и потврђивања вишегодишње љубави која постоји међу хришћанима и Русима⁵, по жељи наших великих кнежева и по заповести свих Руса који се налазе под његовом руком. Наша светлост, желећи више од свега да у Богу учврсти и потврди нашу љубав која је неретко постојала [бивала] међу хришћанима и Русима, расудисмо [решисмо] по правичности, не само на речима, већ и написмено и заклетвом тврдом, заклинајући се својим оружјем, да учврстимо такву љубав и потврдимо је сагласно вери и закону⁶ нашем (Исаев, 2010: 34).

1 Знаком [≈] у тексту једног уговора означавамо аналогне или по предмету регулисања сродне чланове у другом уговору. Текстом у угластим заградама у оба уговора ближе појашњавамо смисао и значење појединих речи и израза, додајемо речи које олакшавају разумевање контекста, наводимо најприближније српске синониме, или дајемо претпостављено изворно значење појединих речи око којих и даље постоје дилеме у руској научној литератури.

2 Лав VI Мудри, византијски цар од 886. до смрти 12. маја 912. године. Александар је његов брат и савладар.

3 Олег, кнез новгородски од 879. године, а од 882. и велики кнез руски. Умро је 912. године.

4 Вероватно престолонаследник Константин, тада малолетан син цара Лава VI Мудрог (потоњи цар Константин VII Порфирогенит).

5 Синтагма “хришћани и Руси” која се у Уговору из 911. године користи чак седам пута, речју “хришћани” заправо означава поданике Византијског (Ромејског) царства, будући да је тада међу Русима било изузетно мало (или уопште није ни било) људи који су крштењем примили хришћанску веру. Хришћанство ће се међу Русима масовно ширити тек од 988. године, када га је кнез Владимир прогласио за државну религију. Код ових уговора је, међутим, битна једна друга чињеница: већ у Уговору из 944. године синтагма “хришћанин и Рус” употребљена је само једном (у чл. 13), а много чешће се користе изрази “Грци и Руси”, “наши Руси хришћани ... и нехришћани”, као и израз “они међу нама који су крштени”, насупрот онима који су “некрштени Руси”. Основано се може претпоставити да већ 944. године Руси хришћани више нису били толико ретка и неубичајена појава као тридесетак година пре.

6 Изворне речи (које се односе на Русе) “по закону нашем”, “по закону”, “по закону руском”, “по закону нашега народа” и “по закону својем” у члановима 1, 4, 5 и 15 Уговора из 911. и у члановима 3, 6 и 9 Уговора из 944. године, већина руских правних историчара преводи на савремени руски језик речима “по обичају нашем”, “по обичају”,

2 [≈1 у Уговору 944] Овакве су главе [поглавља] уговора на које смо се обавезали Божјом вером и љубављу. Првим речима нашег уговора помирићемо се са вама, Грци, волећемо једни друге свом душом и по доброј вољи и нећемо дати, колико је то у нашој моћи, да се догоди никаква саблазан [обмана, подвала] или злодело од стране оних који су под руком наших светлих кнежева, већ ћемо се постарати, колико је у нашој моћи, да сачувамо са вама Грцима, у будућим годинама и заувек, истинску и постојану љубав, изјављену и написмено утврђену, заклетвом посведочену. Тако и ви Грци, држите се увек и у сва времена те постојане и непроменљиве љубави према нашим светлим кнежевима руским и према свима који се налазе под руком нашег светлог кнеза.

3 [≈12 у Уговору 944] А о главама [поглављима] које се тичу могућих злодела, уредисмо овако: она злодела која буду јавно доказана, нека се сматрају као несумњиво [неспорно, заиста] извршена; а ако се за нека не поверује [да су извршена], нека се закуне она страна која захтева да се не поверује у извршење [тог] злодела; и када се закуне та страна, [ипак] нека буде онаква казна, какво се злодело покаже [буде доказало].

4 [≈13 у Уговору 944] О овом: кад неко убије, Рус хришћанина или хришћанин Руса, нека умре [буде погубљен] на месту где је починио убиство. Ако убица побегне, а нађе се да је имућан, [онај] део имовине који је по закону његов, нека узме сродник убијеног, али и жена убице нека задржи оно што јој по закону припада. Ако се покаже да је убица који је побегао сиромашан, нека остане под судом [казном] док се не пронађе, а тада нека умре [буде погубљен].

5 [≈14 у Уговору 944] Ако [неко некога] удари мачем или било којим другим оруђем [или предметом], тада за ударац или ударање нека да 5 литара сребра [око 1637 грама] по закону руском; ако је онај који то уради сиромашан, даће колико може и нека свуче са себе [и преда оштећеном] и саму одећу у којој иде, а за остатак [неплаћеног] нека се закуне по својој вери да му нико други не може помоћи и да се од њега више не потражује [остатак новчане казне].

6 [≈6 у Уговору 944] О овом: ако украде нешто Рус од хришћанина или пак хришћанин од Руса и покрадени ухвати лопова у време саме крађе, или

“по обичају руском”, “по обичајима нашега народа” и “по свом обичају”. Професор Игор Андреевич Исаев чак претпоставља да је тада код Руса постојао и својеврстан неписани “кодекс усмених норми обичајног права”. У нашем преводу на српски језик, ипак смо задржали реч “закон”, како би се осетила снага и обавезност тадашњег руског обичајног неписаног права које је за Русе, очигледно, имало једнаку вредност и важност као и византијско писано право за поданике византијске државе.

кад се спрема да украде, па [лопов] буде убијен, да се [за његову смрт] не захтева казна ни од хришћана ни од Руса, већ да покрадени узме то своје што је изгубио. Ако се лопов добровољно преда, нека га покрадени узме [ухвати], нека буде свезан и нека врати троструко то што је украо.

7 [≈5 у Уговору 944] О овом: Ако неки хришћанин или Рус путем разбојништва [злостављања, мучења, отимачине] посегне и силом узме нешто што припада другоме, нека врати троструко.

8 [≈9 у Уговору 944] Ако брод буде јаким ветром избачен на туђу земљу и тамо буде неко од нас Руса и помогне да се сачува [опреми] брод са својом [његовом] робом [теретом] и пошаље га поново у земљу хришћанску [Грчку], да га проведемо кроз свако опасно место док не стигне на безбедно место; ако тај брод услед буре или насукавања у плићаку не може да се врати у своја места, помоћи ћемо [са] веслачима ми Руси и спровешћемо их са робом [теретом] успешно [живе и здраве]. Ако се таква невоља деси руском броду близу грчке земље, онда ћемо га ми [Грци] спровести у руску земљу и нека продају робу из тог брода, па ако је могуће да се нешто прода са тог брода, да га извучемо [на грчку обалу] ми Руси. И када [ми Руси] долазимо у грчку земљу ради трговине или као изасланици до нашега цара, онда ћемо ми [Грци] уз почастипропустити [њих и] продану робу [робу за продају?] са њиховог брода. Ако се догоди да неко од нас Руса који су допутовали бродом буде убијен, или да [му] нешто буде узето [украдено] на броду, кривци за то нека буду осуђени на горе поменуто казну.

9 [≈7 у Уговору 944] О овима: Ако заробљеника из једне или из друге земље силом задржавају било Руси, било Грци, јер је у њиховој земљи продан, и ако се заиста покаже [утврди] да је Рус или Грк, да се откупи и врати откупљено лице у његову земљу и нека они који су га откупили узму колико су платили, или да се за њега плати [претпостављена тржишна цена] као за чељадина⁷ (Греков, 1959: 129–139). Исто тако, ако у рату он [Рус у заробљеништву] буде узет од стране Грка, нека такође буде враћен у своју

7 За појам “чељадин” немогуће је наћи адекватну реч у српском језику, будући да не постоји ни у савременом руском језику. И у најугледнијим и најобимнијим руским енциклопедијама и речницима се појам “чељадин” тумачи различито, зависно од друштвеног и историјског контекста у којем је ова реч употребљена (роб, слуга, лични слуга, породични роб, радник, па чак и “домочадец” – кућна послуга, укућанин, одн. кућно чељаде). Ни руски научници се не слажу око разлика између речи “чељадин” и “холоп” (ова друга неспорно значи “роб”), па треба условно прихватити да реч “чељадин” из оба уговора означава лично неслободног човека који је по свом статусу близак робу (али ипак није роб, тј. није “холоп”). Ове дилеме најпотпуније је сажео знаменити руски археограф и палеограф академик Борис Дмитриевич Греков.

земљу и нека за њега буде плаћена [уобичајена, претпостављена] цена, као што је већ речено, јако же естъ купля.⁸

10 [само у Уговору 911] Ако треба да [ваш цар] иде у рат, а ови [Руси] хоће да укажу част вашем цару, колико год да их је дошло и у било које време, ако пожелеле да по својој вољи остану [у служби] код вашег цара, нека буду [нека тако буде].

11 [≈7 у Уговору из 944] Још о Русима [и] о заробљеницима. Они који су се из било које земље [заробљени хришћани] појавили у Русији и које [Руси] продају назад у Грчку, или заробљени хришћани доведени у Русију из неке земље – сви они треба да се продају по [цени од] 20 златника и да се враћају у Грчку.

12 [≈3-4 у Уговору 944] О овом: Ако буде украден руски чељадин, или побегне, или присилно буде продан, и ако се Руси буду жалили, нека то о свом чељадину докажу и нека га узму натраг у Русију; али и трговци, ако изгубе чељадина и уложе жалбу, нека [га] траже судским путем и узму га када га нађу. Ако ли пак неко од учесника у [овом судском] спору не дозвољава спровођење истраге [доказивање], сматраће се да није у праву [да нема право на то].

13 [само у Уговору 911] И о Русима, који служе код Грка код хришћанског цара. Ако неко умре, [претходно] не одлучивши о својој имовини, а нема својих [у Грчкој], нека се његова имовина врати у Русију најближим сродницима. Ако је сачинио завештање [тестамент], заоставштину ће узети онај за кога је написао да наслеђује његову имовину, и [тај] нека га наследи.

* О Русима који се баве куповином ... [у преписима сачуван само овај део текста]

14 [само у Уговору 911] О разним људима који иду у Грчку земљу и задужују се [остају дужни]. Ако се преступник [извршилац недела] не врати у Русију, нека се Руси жале хришћанском [грчком] царству и да тај буде ухваћен и принудно враћен у Русију. Исто то да ураде и Руси Грцима, ако се деси исто ово.

15 [≈16 у Уговору 944] У знак потврде и сталности [ненарушивости] која мора постојати између вас хришћана и Руса, сачинисмо овај мировни уговор Ивановим написанијем [може значити и: рукописом Ивановим, у запису Ивановом, у препису Ивановом] на два хартијама, вашег цара и својом руком; утврдисмо га заклетвом [а цар] на положени часни крст и у свету

8 Прави смисао речи “јако же естъ купля”, прилично је споран и у руској научној литератури.

јединосусну Тројицу јединог истинитог Бога вашег, те га дадосмо нашим изасланицима. А ми се пак по закону и по обичају нашега народа, заклесмо вашем цару, од бога постављеном, као божјем створењу, да нећемо ни ми, нити ико из наше земље, прекршити установљене главе [поглавља] мира и љубави. И ово написаније дадосмо вашим царевима на потврду, да би овај уговор постао темељ за утврђивање и осведочење мира који постоји међу нама. Месеца септембра 2, индикта 15, у години 6420. од стварања света.

4. Уговор великог кнеза руског Игорa и Византије из 944. године

Уговор Русије и Византије из 944. године закључен је после другог војног похода руског кнеза Игорa на Византију (први је био 941, а други 943. године). Има шеснаест чланова. Садржај његових дванаест чланова углавном је преузет из Уговора закљученог 911. године – неке одредбе у парафразираној форми, неке су незнатно модификоване или су само актуелизоване. У члану 1 обједињени су чланови 1 и 2 Уговора из 911. године, а у члану 7 обједињени су чланови 9 и 11 Уговора из 911. године. У овом Уговору је члан 12 Уговора из 911. године раздвојен у два члана (чланови 3 и 4). Уговор из 944. године има и пет садржински оригиналних чланова (чл. 2, 8, 10, 11 и 15) који немају своје узоре у претходном Уговору. Међу овима је најобимнији и најдетаљнији члан 2 у којем се прецизно и исцрпно набрајају и образлажу права и обавезе руских трговаца и кнежевих изасланика током њихових повремених боравака у Цариграду. Чланом 8 се Русима не дозвољава ратовање у Херсону, нити покоривање руској власти било ког града са простора те византијске колоније на Криму. У члану 10 се говори о режиму риболова и зимовања Руса на ушћу Дњепра, у члану 11 о обавези Руса да спречавају Бугаре да ратују у областима Херсона. У члану 15 говори се о војној помоћи Руса византијској војсци када ова ратује са својим противницима.

5. Текст Уговора из 944. године

1 [≈1-2 у Уговору 911] Препис [запис, примерак] уговора закљученог у време царева Романа, Константина и Стефана⁹, христољубивих владика. Ми од

⁹ “Цареви Роман, Константин и Стефан” су Роман Лакапин и Константин VII Порфирогенит, а Стефан је један од тројице синова Романа Лакапина. Легитиман византијски цар је 912–959. године формално био само Константин VII Порфирогенит (син претходног цара Лава VI Мудрог). Његов таст, истакнути војсковођа Роман Лакапин, њему је током малолетства најпре био регент, а потом и крунисани цар-савладар, са нескривеним намерама да са тројицом својих синова (које је 921. и 924. године такође крунисао за царе-савладаре) заснује нову царску династију. Стицајем таквих сложених околности на двору, Византија је те 944. године истовремено имала четири

рода рускога изасланици и трговци, Ивор, посланик Игора, великог кнеза руског¹⁰ и остали изасланици: Вујефаст од Свјатослава, сина Игоровог; Искусјеви од књегиње Олге; Слуди од Игора, рођака Игоровог [братанца или сестрића]; Уљеб од Володислава; Каницар од Предславе; Шихберн од Сфандре, жене Уљебове; Прастен Тудоров; Либиар Фастов; Грим Сфирков; Прастен Акун, Игоров рођак [братанац или сестрић]; Кари Тудков; Каршев Тудоров; Јегри Јевлисков; Војист Војков; Истр Аминодов; Прастен Бернов; Јатвјаг Гунарјев; Шибрид Алдан; Кол Кљеков; Стегги Јетонов; Сфирка... [нечитко]; Алвад Гудов; Фудри Туадов; Мутур Утин; трговци Адун, Адулб, Иггивлад, Уљеб, Фрутан, Гомол, Куци, Јемиг, Туробид, Фуростен, Бруни, Роалд, Гунастр, Фрастен, Игелд, Турберн, Моне [Мони?], Руаљд, Свењ, Стир, Алдан, Тилен, Апубексар, Вузљев, Синко, Борич – послани од Игора, великог кнеза руског, и од свих кнежева и свих људи руске земље. И они су нам заповедили [наложили] да обновимо стари [пређашњи] мир који је већ много година нарушен од стране оних који мрзе добро и од стране ђавола који воли мржњу [заваду], те да учврстимо љубав међу Грцима и Русима.

Велики кнез наш Игор и бојари његови и сви људи руски послаше нас Роману, Константину и Стефану, великим царевима грчким да закључимо савез љубави са самим царевима, са свим бојарима [великашима, племством] и са свим људима грчким за сва времена, док је сунца и док је света. А ако неко са руске стране помисли да разруши ову љубав, онда оне међу њима који су примили крштење нека стигне казна од Бога Сведржитеља, осуда на погибел [душе] у свим будућим вековима, а који међу њима нису крштени, да немају помоћи ни од Бога, ни од Перуна, да се не одбране ни штитовима својим и да погину од мачева својих, од стрела и другог оружја својега, те да буду [и после смрти] робови у свим будућим вековима.

2 [само у Уговору 944] А велики кнез руски и бојари његови нека шаљу Грцима, ка великим царевима грчким, [онолико] бродова колико желе, са изасланицима и са трговцима, онако како је одређено за њих. Раније су изасланици носили златне печате, а трговци сребрне, а сада је заповедио кнез ваш да се нама царевима шаљу грамоте [повеље, посланице, званична писма]; они изасланици и трговци који буду послани, нека носе грамоту

особе које су носиле царску круну: легитимног цара Константина VII Порфирогенита и још тројицу царева-савладара, тј. Романа Лакапина и двојицу његових синова, другорођеног Стефана и трећерођеног Константина (будући да је Романов прворођени син, такође раније крунисан за цара-савладара, умро још 931. године). Тек 27. јануара 945. године цар Константин VII Порфирогенит ће потпуно и трајно преузети све прерогативе царске власти.

¹⁰ Игор, велики кнез руски од 912. године. Владао до 945. године, када је током убирања додатних пореза убијен на територији словенског племена Древљана.

где треба да пише “послао сам толико и толико бродова”, како би из тих грамота ми знали да они с миром [у миру] долазе. Ако ли дођу без грамота и нама буду предани, ми ћемо их издржавати и пазити, док не обавестимо вашег кнеза. Ако ли се нама не предају, већ се стану супротстављати [и буду убијени?] биће убијени и нека кнез ваш не тражи одговорност [не кажњава] за њихову смрт. Уколико побегну и врате се у Русију, тада ћемо ми [о томе] написати вашем кнезу, па нека учине [с њима] како желе. Ако Руси дођу не ради трговине, да не узимају [државну] месечнину [за трошкове издржавања]. Да забрани [нареди] кнез изасланицима својим и [другим] Русима који овамо долазе да не чине изгреде [насиље, недела] у селима и у земљи нашој. И када дођу, да живе код [цркве] светог Маманта¹¹, и тада ће царство наше послати да се забележе имена ваша, [па] да узму месечнину, изасланици изасланичку, а трговци трговачку – најпре [они који су дошли] из града Кијева, затим из Черњигова и из Перејаславља и других руских градова. Да улазе у град [Цариград] само кроз једну градску капију, у пратњи царевог човека, без оружја, по 50 људи, да тргују колико им треба, и да опет изађу; царев човек да их чува, [па] ако неко од Руса или од Грка учини [нешто] незаконито, да то [он] пресуди. Руси који улазе у град [Цариград] да не чине штете и да немају право да купују бале скупочених тканина [свилених и сличних] вредности преко 50 златника; и што буде купио од тих бала, да их покаже царевом човеку, а он ће ставити печат и даће им [бале]. И Руси који одавде одлазе, нека узимају од нас све што им је неопходно: храну¹² за пут и оно што треба за бродове, као што је [још] раније било установљено, те да се безбедно враћају у своју земљу, али немају право да зимују код [цркве] светог Маманта.

3 [≈12 у Уговору 911] Ако побегне чељадин од Руса, нека по њега дођу у земљу царства нашега, и ако буде [нађе се] код цркве светог Маманта, нека га узму; ако се не нађе, да се закуну наши Руси хришћани по својој вери, а нехришћани по закону својем и тада нека узму од нас цену своју – по 2 бале скупочених тканина [свилених и сличних] за чељадина, као што је било [установљено] још од раније.

11 Манастир Св. Маманта налазио се у предграђу Цариграда, на европској страни Босфора, око два километра од најближих делова северних градских зидина. У овом приградском насељу постојали су читави квартави са гостионицама за преноћиште, јавним трпезаријама, коњушницама и магацинима за привремени смештај робе трговаца који су долазили у Цариград.

12 У изворном тексту Лаврентијевског летописа “брашно” – реч која у савременом руском језику више уопште не постоји, а у то време је означавала било које јело и храну уопште.

4 [≈12 у Уговору 911] Ако ли ко од наших људи [поданика] царских, нашега града [Цариграда] или других градова, наш чељадин¹³, побегне к вама и узме [отме, украде] нешто, да се врати натраг; а ако то што је узео [одноо] буде цело [неоштећено], да узму од њега два златника за [његово] хапшење [хватање].

5 [≈7 у Уговору 911] Ако ли неко од Руса покуша да узме нешто од људи [поданика] нашег царства, онај који то уради, нека буде сурово кажњен; а ако је [већ] узео, нека плати двоструко; ако исто то учини Грк Русу, да добије исту [овде] прописану [за Руса] казну.

6 [≈6 у Уговору 911] Ако се догоди да нешто украде Рус од Грка или Грк од Руса, треба да се врати не само украдено, већ и [у новцу] вредност украденог; ако се покаже да је украдено већ продато, да врати [у новцу] двоструку вредност украденог и да буде кажњен по закону грчком и по уставу и закону руском.

7 [≈9 и 11 у Уговору 911] Колико год заробљених хришћана наших поданика да Руси доведу, за младића или девојку добру, наши нека дају [по] 10 златника и узму их; ако [буде] средње старости, нека им дају 8 златника и узму га; ако буде старац или дете, нека дају за њега 5 златника. Ако ли се нађу Руси у ропству код Грка, ако су заробљеници, нека их откупе Руси по цени од 10 златника; ако [се покаже да] их је купио [неки] Грк, нека се он закуне на крст и узме [од Руса који их откупљују] цену своју – колико је био платио за заробљеника.

8 [само у Уговору 944] О Херсонској земљи.¹⁴ Да руски кнез¹⁵ нема право да ратује у овој земљи, нити у свим градовима те земље колико их има, и та земља да се не покорава вама, а када руски кнез затражи од нас војнике да би ратовао, даћемо му колико му буде било потребно.

9 [≈8 у Уговору 911] И о овом: Ако Руси нађу грчку кубару [брод на весла] избачену било где на обалу, нека јој не причињавају штету. Ако ли пак из

13 Једини члан у текстовима оба уговора који и за византијског поданика у статусу лично неслободног човека користи руску реч “чељадин” (наравно, у руском препису текста Уговора).

14 Херсон (Херсонес), у изворном тексту Уговора “Корсунска земља”, била је византијска колонија на јужном делу Кримског полуострва.

15 У овом члану (као и у члану 11) речи “руски кнез” се можда и не односе на кнеза Игора, јер је свуда на осталим местима у Уговору он титулисан као “велики кнез руски”, “ваш кнез” и “велики кнез ваш”. Будући да је раздаљина од Игорове престонице Кијева до југа Кримског полуострва скоро хиљаду километара, можда су имали у виду локалне руске кнежеве чије су територије биле ближе Херсону.

ње неко узме нешто, или човека [са брода] претвори у роба, или убије, да буде одговоран [крив] по закону руском и грчком.

10 [само у Уговору 944] Ако Руси на ушћу Дњепра затекну Херсонце у риболову, нека им не чине никакво зло. И да Руси немају право да зимују на ушћу Дњепра, у Бјелобережју ни код [острва] светог Елферија¹⁶, већ чим наступи јесен да иду у Русију, својим кућама.

11 [само у Уговору 944] И о овима: Ако дођу Црни Бугари¹⁷ да ратују у Херсонској земљи, заповедамо руском кнезу да их не пушта, [јер тиме] наносе штету [и] његовој земљи.

12 [≈3 у Уговору 911] Ако ли неко од Грка, поданика царства нашег, учини злодело [преступ, изгред], немате права [ви Руси] да их кажњавате, већ по нашој царској заповести добиће [казну] према ономе што је учинио.

13 [≈4 у Уговору 911] Ако убије хришћанин [Грк] Руса, или Рус хришћанина [Грка], нека сродници убијеног ухвате убицу и нека га убију. Ако ли се убица сакрије и побегне, ако је имућан, рођаци убијеног нека узму његову [целокупну] имовину; ако се пак сакрије убица који није умућан, нека га траже док се не нађе, а када се нађе нека буде убијен.

14 [≈5 у Уговору 911] Ако удари мачем, копљем или било каквим другим оружјем Рус Грка или Грк Руса, да за ту кривицу [безакоње] плати по закону руском 5 литара сребра [око 1637 грама]; ако није имућан, нека продају све његово што могу, па чак и одећу у којој иде нека му свуку, а о остатку [неплаћеног] да се закуне по својој вери да [више] ништа нема, и тек тада да буде пуштен.

15 [само у Уговору 944] Ако наше царство затражи од вас војнике [за борбу] против наших непријатеља, да пишемо великом кнезу вашем и нека нам пошаље [онолико] колико желимо; тако ће и у другим земљама сазнати какву љубав [међусобно] имају Грци и Руси.

16 [≈15 у Уговору 911] Овај уговор написасмо на два хартијама, једна је код нас царева, на њој су крст и наша имена, а на другој су имена ваших изасланика и трговаца. А када наши царски изасланици отпутују, нека их одведу код великог кнеза руског Игора и његових људи; а они, примајући хартију [нашу], нека се закуну да ће се истински придржавати овога о чему смо се договорили и написали на овој хартији на којој су написана наша имена.

¹⁶ Сада ненастањено острво Березањ, дужине око једног и ширине око пола километра, недалеко од ушћа Дњепра у Црно море.

¹⁷ Део Бугара који су живели у низији између источне обале Азовског мора и река Дон и Кубањ (подручје приближно између данашњег Ростова на Дону и Краснодару).

Ми [Руси], они међу нама који су крштени, заклели смо се црквом Светог Илије¹⁸ у саборној цркви часним крстом пред нама и овом хартијом, да ћемо се придржавати свега што је на њој написано и да ништа из ње нећемо прекршити; ако неко из наше земље ово прекрши – кнез или ко други, крштен или некрштен – да нема помоћи од Бога, да буде роб и у свом будућем веку [после смрти] и да буде заклан сопственим оружјем.

А некрштени Руси одлажу [нека одложе] штитове своје, и исукане мачеве, и обруче [наруквице?] своје [као] и друго оружје, да се заједно да ће се свега што је написано на овој хартији придржавати и Игор, и сви бојари, и сви људи руске земље, у све будуће године и заувек.

Ако неко од кнежева или руских људи, хришћана или нехришћана, прекрши ово што је написано на овој хартији, заслужиће да умре од сопственог оружја и да буде проклет од Бога и од Перуна зато што је прекршио своју заклетву.

И ако добро [успешно] велики кнез Игор сачува ову истинску љубав, да се [она] не нарушава док је сунца и док је света, у садашња и у сва будућа времена.

Литература/References

Владимирскій-Будановъ М. Ф. (1876): *Христоматія по исторіи русскаго права*. Кіевъ:

Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира.

Греков Б. Д. (1959). *Избранные труды*, том II, Москва: Академия наук СССР.

Зимин А. А. (1952). *Памятники права киевского государства X-XII вв.* Москва: Государственное издательство юридической литературы.

Исаев И. А. (2010). *История государства и права России*, 4-е издание, Москва: Проспект.

Косовић Н. (2003). *Повијест мунулих љета или Несторов љетопис*, превео Ненад Косовић. Београд: ИКП Никола Пашић.

Lavrik A. (2009). *Istorija starog vremena i druga dela staroruske književnosti*, izbor, prevod, komentari i objašnjenja Andrij Lavrik. Beograd: Dereta.

Лихачев Д. С. (2007). *Повесть временных лет*, 3-е издание, Санкт-Петербург: Российская академия наук и издательство Наука.

Николић Д. (2000). *Древноруско словенско право*, друго издање. Београд: Службени лист СРЈ.

¹⁸ Вероватно патронална црква Руса у Цариграду.

Dragan Nikolić, LL.D.

Full Professor,

Faculty of Law, University of Niš

THE TWO EARLIEST INTERNATIONAL TREATIES IN THE HISTORY OF SLAVIC LAW

Summary

The Russia-Byzantium treaties of 911 and 944 are the two earliest international agreements in the Slavic legal history, which have justifiably drawn considerable attention of legal historians since the mid-19th century. The contents of these political and trade agreements between Russia and the Byzantine Empire depict the contours of the ancient law in the early Russian state in the first century of its existence. Viewed in a wider historical context, the provisions of these agreements clearly reflect the social reality in Russia in the first half of the 10th century. Concurrently, these agreements are first-class historical sources depicting the social history of the early Middle Ages in general, as well as the sources of Byzantine, Russian and Slavic history in particular. They comprise some important facts which may be used (to some extent) in the process of reconstructing the social, economic and legal status of some categories of population. In terms of other contents, both treaties primarily contain conventional legal norms, in most cases including clearly defined dispositions and sanctions. Both treaties indicate that the social class of large merchants had already been well-established in Russia at that time, as they travelled to Constantinople in their vessels to trade in commodities. The Byzantine state guaranteed their freedom of trade, accommodation, personal safety and property security during their stay in Constantinople.

The treaties contain provisions obliging the local population to provide assistance in the event a Russian or a Byzantine vessel was damaged or stranded in the territorial waters of either Russia or the Byzantine Empire. The parts of these treaties pertaining to civil law institutes show that Russian law protected private property only if one had legal ownership (title to property). We also learn that the Russian succession law had already recognized both testate and intestate succession, due to an article which prescribes as follows: if a Russian dies in the territory of Byzantium and has not made a testament, his movable property shall be returned to Russia and delivered to his next of kin. The criminal law provisions on murder, bodily injuries, common theft, robbery, and snatching or concealing a fugitive slave owned by another also included some designations on criminal proceedings. An article in the 911 Treaty specifies that the contracting states shall accept the mutual obligation to extradite to the state of origin the criminal offender apprehended in the territory of either state. Both treaties include provisions on the involvement or voluntary

military service of Russian nationals in the Byzantine army, which is explicitly permitted either upon the express desire of an individual Russian citizen or upon the express summons and request of the Byzantine emperor seeking assistance of Russian soldiers in the military operations of the Byzantine army. Three articles of the 944 Treaty refer to the Kherson (Cherson) region, the ancient Byzantine colony on the Crimean Peninsula. They stipulate that the Russians are not allowed to fight in this region or impose their power on Kherson cities, nor are they permitted to let the neighboring Bulgarians fight there. It is also envisaged that the Russians shall not use force to prevent the local inhabitants of Kherson from fishing at the confluence of the Dnieper River into the Black Sea.

Key words: *history of international relations, international treaties, Russia-Byzantium treaties 911 and 944, Prince Oleg, Prince Igor, ancient Russian law.*

